

**ВАРНЕНСКИ СВОБОДЕН УНИВЕРСИТЕТ
„ЧЕРНОРИЗЕЦ ХРАБЪР“**

**ФАКУЛТЕТ "СОЦИАЛНИ, СТОПАНСКИ И КОМПЮТЪРНИ
НАУКИ"
КАТЕДРА „ПСИХОЛОГИЯ“**

НАБИЛ ШИБЛИ

**ВЪЗДЕЙСТВИЕ НА ВЪОРЪЖЕНИТЕ КОНФЛИКТИ ВЪРХУ
ФИЗИЧЕСКОТО И ПСИХИЧЕСКОТО ЗДРАВЕ НА
ПАЛЕСТИНСКИТЕ УЧЕНИЦИ**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на дисертационен труд
за присъждане на образователна и научна степен “доктор”,
професионално направление 3.2. „Психология“,
докторска програма „Педагогическа и възрастова психология“

Научни ръководители:
проф. д.н. Валери Стоянов
доц. д-р Петър Нешев

Варна
2025 г.

**ВАРНЕНСКИ СВОБОДЕН УНИВЕРСИТЕТ
„ЧЕРНОРИЗЕЦ ХРАБЪР“**

**ФАКУЛТЕТ "СОЦИАЛНИ, СТОПАНСКИ И КОМПЮТЪРНИ
НАУКИ"
КАТЕДРА „ПСИХОЛОГИЯ“**

НАБИЛ ШИБЛИ

**ВЪЗДЕЙСТВИЕ НА ВЪОРЪЖЕНИТЕ КОНФЛИКТИ ВЪРХУ
ФИЗИЧЕСКОТО И ПСИХИЧЕСКОТО ЗДРАВЕ НА
ПАЛЕСТИНСКИТЕ УЧЕНИЦИ**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на дисертационен труд
за присъждане на образователна и научна степен “доктор”,
професионално направление 3.2. „Психология“,
докторска програма „Педагогическа и възрастова психология“

Научни ръководители:
проф. д.н. Валери Стоянов
доц. д-р Петър Нешев

Рецензенти:
проф. д-р Ваня Христова
проф. д.н. Иван Александров

Варна
2025 г.

Дисертационният труд е в обем от 174 страници и се състои от увод, изложение в три глави, заключение и списък с използваната литература. Най-важните резултати са представени в 14 таблици в основния текст. Списъкът с литература се състои от 272 източника на английски език.

Дисертационният труд е обсъден на заседание на катедра „Психология“ към факултет "Социални, стопански и компютърни науки" на ВСУ „Черноризец Храбър“ и е насочен за защита пред научно жури.

Защитата на дисертационният труд пред научното жури ще се проведе на 29 август 2025 г. от 13.30 ч. в заседателната зала на Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“. Материалите по защитата са на разположение в канцеларията на катедра „Психология“ и на сайта на университета www.vfu.bg, раздел „Докторанти“.

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

“Поведение и здраве при деца в училищна възраст – HBSC” е проучване с цел изследване на психичното и физическото здраве на подрастващите в много страни по света (Attanayake et al., 2009). Събирането и анализът на данни за здравето на младежите помага за информиране и влияние върху съответните политики за здравно образование и стратегии за интервенция както на национално, така и на международно ниво. HBSC е международно училищно проучване, включващо 35 страни в Европа и Северна Америка под егидата на Регионалният офис на СЗО за Европа. Проучването възприема подход за промоция на здравето, базиран в общността, като се фокусира върху многостранното влияние на семейството, училището и взаимоотношенията с връстници върху здравето и благосъстоянието на подрастващите (Inchley, J, et al, 2021).

Здравето и благосъстоянието на подрастващите са важни въпроси, на които палестинската общност трябва да обърне внимание. Палестинските младежи са непрекъснато изложени на нестабилните периоди на социални преходи в рамките на продължаващия мирен процес между палестинци и израелци. Децата на Западния бряг и в Газа също споделят други социални проблеми, свързани с процеса на модернизация на тяхната култура, което поставя специфични предизвикателства пред насърчаването на здравето и благосъстоянието сред младежите.

Въоръжените и насилствени конфликти засягат живота, благосъстоянието и качеството на живот на близо 1,5 милиарда души по света (Manual and Berry, 2008). Само през 2011 г. в световен мащаб са регистрирани 37 въоръжени конфликти, предимно съсредоточени в Близкия изток, Азия и Африка, като броят на въоръжените конфликти е разпределен съответно както следва: 6, 13, 15 конфликти (Robin and Johansen, 2011). Въпреки че броят на въоръжените конфликти е намалял през последните няколко века, много малко държави са успели да се възстановят и да постигнат стабилност и солидност след конфликта (Manual and Berry, 2008).

Въоръженият конфликт оказва дълбоко въздействие върху качеството на живот в Палестина, засягайки различни аспекти на благосъстоянието и ежедневието на населението. Продължаващият израелско-палестински конфликт, заедно с други регионални конфликти, води до значителни предизвикателства за палестинските цивилни, включително загуба на човешки живот, физическа и психологическа травма, разселване и ограничен достъп до основни услуги и ресурси.

Една от основните последици от въоръжения конфликт в Палестина е неговото въздействие върху общественото здраве и психичното благополучие. Постоянното

излагане на насилие и несигурност води до високи нива на стрес, тревожност и посттравматично стресово разстройство (ПТСР) сред населението, особено сред децата и младежите. Проучванията показват, че палестинските деца са силно уязвими към последиците от въоръжения конфликт, като голям брой от тях съобщават за симптоми на ПТСР и депресия (Hammad, et al., 2017). Освен това липсата на достъп до подходящи здравни грижи и услуги за психично здраве изостря тези проблеми, като допълнително влошава цялостното качество на живот.

Образованието е друг сектор, силно засегнат от въоръжените конфликти. Смутенията, причинени от насилието и военните операции, водят до затваряне на училища, разрушаване на образователни съоръжения и ограничен достъп до образование за много палестински деца. В резултат на това качеството на образованието страда, което възпрепятства дългосрочните перспективи за икономическо и социално развитие (Save the Children, 2017).

Икономическото благосъстояние също е силно повлияно от въоръжените конфликти. Ограниченията, наложени върху движението и търговията, както и унищожаването на инфраструктурата и земеделските земи, водят до високи нива на безработица и повишени нива на бедност в региона (Световна банка, 2019 г.). Липсата на икономически възможности и ресурси води до понижен жизнен стандарт и засилени социално-икономически неравенства.

Освен това въоръжените конфликти водят до масово разселване, като много палестинци са принудени да напуснат домовете си и да търсят убежище в други райони или държави. Липсата на стабилни условия на живот и несигурността за бъдещето допринасят за чувството на несигурност и нестабилност, което допълнително влияе върху цялостното качество на живот.

В заключение, въоръженият конфликт в Палестина има дългосрочни последици върху качеството на живот на населението. Физическите и психологическите последици от насилието, както и прекъсването на основни услуги и ресурси, оказват значително влияние върху общественото здраве, образованието и икономическото благосъстояние. Справянето с първопричините за конфликта и инвестирането в усилия за изграждане на мир, хуманитарна помощ и дългосрочни проекти за развитие са ключови стъпки за подобряване на качеството на живот и насърчаване на стабилността и просперитета в региона.

Актуалност и значимост на изследването

Уникалността и важността на това проучване произтичат от факта, че то е първото, което оценява въздействието на излагането на въоръжен конфликт върху физическото и психическото здраве на палестинските ученици. Това проучване представлява критично начинание, насочено към цялостно изследване на сложната връзка между излагането на въоръжен конфликт и неговите дълбоки ефекти върху психичното здраве и поведението на учениците в Западния бряг. Тъй като израелско -палестинският конфликт продължава да оказва влияние върху региона, психологическото благополучие на децата остава спешен проблем, който изисква внимателно проучване. Чрез щателна оценка на разпространението и въздействието на въоръжения конфликт върху посттравматичното стресово разстройство (ПТСР) и депресията сред тези уязвими млади хора, това изследване се стреми да предостави ценна информация за трайните последици от живота в засегната от конфликт среда. Следните ключови аспекти подчертават важността на това изследване:

1. Подобряване на разбирането за психологическото въздействие на въоръжените конфликти

Проучването систематично изследва разпространението и тежестта на посттравматично стресово разстройство (ПТСР), депресията и други проблеми с психичното здраве сред деца, изложени на продължително насилие. Чрез анализ на взаимодействието между травмата, устойчивостта и механизмите за справяне, то подобрява разбирането на дългосрочните психологически ефекти на въоръжения конфликт.

2. Информационно осигуряване на политики и интервенции, основани на доказателства

Ключова цел на това изследване е да се генерират емпирични данни, които могат да насочат политиците, хуманитарните организации и преподавателите при разработването на целенасочени интервенции. Чрез идентифициране на рискови и защитни фактори, изследването предоставя рамка за разработване на програми за психично здраве, системи за психосоциална подкрепа и образователни политики, съобразени с нуждите на децата, засегнати от конфликти.

3. Застъпничество за правата и благосъстоянието на децата

Резултатите от това изследване имат значителни последици за закрилата на детето и застъпничеството за правата на човека. Чрез документиране на неблагоприятните последици от въоръжените конфликти върху психологическото благополучие на децата, изследването засилва аргументите за международни и регионални усилия за прилагане на политики, които защитават тяхното психично здраве и цялостното качество на живот.

4. Преодоляване на пропуските в академичните и научните знания

Въпреки обширните изследвания върху ефектите от войната върху психичното здраве, ограничен брой проучвания са насочени специално към преживяванията на палестинските деца в контекста на изraelско-палестинския конфликт. Настоящото изследване запълва тази празнина, като предлага нюансиран, специфичен за контекста анализ, който допринася за глобалните дискурси за психологията на конфликта, детското развитие и устойчивостта.

5. Укрепване на системите за социална и семейна подкрепа

Проучването акцентира върху ролята на родителската и училищната подкрепа за смекчаване на неблагоприятните последици от въоръжените конфликти върху психичното здраве на децата. Чрез идентифициране на ефективни механизми за подкрепа, изследването предлага препоръки за укрепване на социалните мрежи, които насърчават емоционалното благополучие и стабилност сред децата в конфликтни зони.

6. Насърчаване на устойчивостта и позитивното благополучие

Освен документирането на психологическия стрес, свързан с въоръжените конфликти, това изследване изследва факторите за устойчивост, които позволяват на децата да се адаптират и да поддържат чувство за благополучие въпреки негодите. Разбирането на тези защитни механизми допринася за разработването на терапевтични и превантивни стратегии, които насърчават психологическото развитие и емоционалната стабилност.

В заключение, това проучване е значимо както в академичен, така и в практически контекст. Чрез генериране на солидни емпирични данни и предлагане на практически препоръки, то се стреми да информира политиките, да подобри системите за подкрепа и да се застъпва за психичното благополучие на децата, живеещи в засегнати от конфликти

райони. Приносът му се простира отвъд палестинския контекст, предоставяйки прозрения, приложими за други региони, преживяващи продължителни въоръжени конфликти.

Изследователски проблем

Израелско-палестинският конфликт подлага палестинските деца на Западния бряг на продължително излагане на въоръжени конфликти и насилие, което води до дълбоки психологически и поведенчески последици. Въпреки важността на този въпрос, все още има съществена липса на всеобхватни изследвания, специално фокусирани върху въздействието на въоръжените конфликти върху психичното здраве и поведението на тези уязвими млади хора. Съществуващите изследвания често не предоставят всеобхватна оценка на многобройните измерения на излагането на въоръжени конфликти и връзката им със субективните нива на заплахата, проблемите с психичното здраве, положителните показатели за благополучие и рисковото поведение сред палестинските деца.

Освен това, макар скалата STACE, разработена от Harel et al. (2010), да предлага ценен инструмент за оценка на излагането на събития от въоръжени конфликти и субективна заплахата, нейното приложение върху новосъбрания набор от данни от проучването HBSC 2013 остава неизследвано в контекста на палестинските деца. Поради това съществува празнина в знанията относно специфичните социални детерминанти на психичното здраве, свързани с излагането на въоръжени конфликти, и как тези детерминанти взаимодействат с нивата на STACE, за да повлияят на психо-поведенческите резултати сред палестинските деца.

Освен това, въпреки критичната роля на подкрепящата среда за смекчаване на въздействието на въоръжените конфликти, ролята на родителите и училищната подкрепа за намаляване на психологическите и поведенческите последици остава слабо проучена. Липсата на всеобхватни изследвания по тази тема ограничава разработването на интервенции, основани на доказателства, и системи за подкрепа, които са от съществено значение за насърчаване на благосъстоянието и устойчивостта на палестинските деца на фона на продължаващия конфликт.

Следователно разглежданият проблем се състои в необходимостта от провеждане на цялостно проучване, използващо скалата STACE върху новосъбрания набор от данни от проучването HBSC 2013. Изследването има за цел да оцени социалните детерминанти на психичното здраве във връзка с излагането на въоръжен конфликт и субективните нива

на заплахата сред палестинските деца. Целта му е да изследва връзките между нивата на STACE и психо-поведенческите резултати, включително психични проблеми, положителни показатели за благополучие и рисково поведение. Освен това, проучването се стреми да разкрие ролята на родителите и училищните системи за подкрепа за смекчаване на въздействието на въоръжения конфликт върху психологическите и поведенческите резултати на палестинските деца. Чрез справяне с тези пропуски, проучването има за цел да предостави ключови прозрения за информиране на целенасочени интервенции и политики за защита на благосъстоянието и бъдещите перспективи на тези уязвими млади хора в контекста на въоръжен конфликт.

Цел на изследването

Целите на изследването са:

1. Да се проучи разпространението на посттравматично стресово разстройство (ПТСР) и депресия сред учениците на Западния бряг, които са били изложени на въоръжен конфликт. Чрез провеждане на задълбочени оценки, да се определи количествено степента на проблемите с психичното здраве, пред които са изправени тези млади хора.
2. Да се проучи психологическото въздействие на въоръжените конфликти върху поведенческите модели на учениците. Чрез анализ на промените в поведението, механизмите за справяне и емоционалните реакции, да се установи как продължителното излагане на насилие и травма влияе върху ежедневието им.
3. Да се идентифицират специфичните рискови и защитни фактори, които влияят върху психичното здраве на децата в засегнати от конфликти райони. Чрез разбиране на променливите, които допринасят за устойчивостта или уязвимостта, да се предостави ценна информация за разработване на целенасочени интервенции и системи за подкрепа.
4. Да се оцени ролята на социалните и семейните структури за подкрепа за смекчаване на неблагоприятните последици от въоръжените конфликти върху психичното здраве на децата. Разбирането на значението на мрежите за подкрепа за оформяне на благосъстоянието на децата може да насочи усилията за укрепване и подобряване на тези ресурси.
5. Да се предоставят препоръки, основани на доказателства, за политиките, хуманитарните агенции и образователните институции за по-добра подкрепа на психичното благополучие на децата в конфликтни зони, да се предложат практически и приложими на практика решения за справяне с уникалните психологически предизвикателства, пред които са изправени учениците на Западния бряг.

6. Да се повиши осведомеността и да се приоритизира психичното здраве на децата в засегнатите от конфликти региони. Като подчертава неотложността на този въпрос, проучването има за цел да допринесе за по-цялостен и емпатичен подход към справянето с дългосрочните последици от въоръжените конфликти върху живота на младите хора.
7. Да се насърчи интердисциплинарното сътрудничество между специалисти по психично здраве, преподаватели, политици и хуманитарни организации за разработване на координиран и цялостен отговор на психологическите нужди на децата, засегнати от въоръжени конфликти.

Изследователски въпроси

Вследствие на гореизложеното, изследването ще бъде използвано, за да се отговори на следните изследователски въпроси:

1. Кои са социалните детерминанти, които влияят върху психичното здраве на палестинските деца, изложени на събития от въоръжени конфликти, и как тези детерминанти се свързват с нивата им на субективна заплаха, измерени по скалата STACE?
2. До каква степен нивата на STACE, представляващи излагане на въоръжен конфликт и субективна заплаха, предсказват психични проблеми, включително посттравматично стресово разстройство и психосоматични показания сред палестинските деца?
3. Как нивата на STACE се свързват с положителни показатели за благополучие като например положителни житейски признания и житейска удовлетвореност сред децата, живеещи в засегнати от конфликти региони?
4. Каква е връзката между нивата на STACE и рисковото поведение като тютюнопушене и участие в младежко насилие сред палестинските деца?
5. Как системите за родителска и училищна подкрепа действат като защитни фактори за смекчаване на въздействието на въоръжения конфликт върху психологическите и поведенческите резултати на палестинските деца, оценени по скалата STACE?

Хипотези на изследването

Психологически теории и подходи за обяснение на конфликти, психични травми и психично здраве на личността, както и на въоръжени конфликти и тяхното въздействие върху качеството на живот.

Традиционните дефиниции за травма, оформени от психиатрични таксономии като DSM-5 и ICD-11, често дават приоритет на отделни, животозастрашаващи събития и техните психологически последици, обикновено категоризирани като разстройства като посттравматично стресово разстройство или остра стресова реакция. Този тесен поглед обаче не успява адекватно да представи преживяванията на населението, подложени на хронично политическо насилие и структурно потисничество (Herman, 1992; van der Kolk,

2014). В такива контексти – особено за палестинските деца – понятията за психотравма и травматично събитие изискват преосмисляне, което отразява техния хроничен, кумулативен и социално вграден характер (Galtung, 1969; Perry, 2006). Този раздел развива нюансиран, интердисциплинарен синтез на тези конструкции, основан както на теоретичните постижения, така и на социално-политическите реалности на изследваната популация.

Терминът „психотравма“ има корени в психоаналитичната традиция, където Фройд (1920) свързва травматичната невроза с неразрешен несъзнателен конфликт. С течение на времето когнитивно-поведенческите и невробиологичните парадигми допълнително усъвършенстват концепцията, особено с официалното въвеждане на посттравматично стресово разстройство (ПТСР) в DSM-III. Съвременни теоретици като Херман (1992) и ван дер Колк (2014) твърдят, че травмата, особено когато е продължителна и междуличностна, може фундаментално да промени способността за регулиране на афекта, поддържане на взаимоотношения и формиране на стабилна самооценка.

За деца, изложени на въоръжен конфликт, психотравмата се простира отвъд клиничната патология и обхваща нарушения в привързаността, развитието на идентичността и емоционалната регулация (Perry, 2006). Тези нарушения често възникват в контексти, където травмата не е изолиран инцидент, а продължаваща, неизбежна характеристика на ежедневието. Следователно, психотравмата трябва да се дефинира не само по симптоматика, но и по нейния произход в хроничното излагане на релационни и системни несгоди (Herman, 1992).

Стандартните дефиниции очертават травматичните събития като изолирани преживявания, които надхвърлят капацитета за справяне (APA, 2013). Това обаче не отчита продължителното излагане на системно насилие. В конфликтни зони като Палестина травмата се характеризира по-точно с повтарящи се събития – като разрушаване на домове или военни нахлувания – и постоянна екологична заплаха, която децата започват да възприемат като „нормална“ (Galtung, 1969).

От решаващо значение е, че субективното преживяване играе решаваща роля в оценката на травмата. Според транзакционния модел на стрес на Лазарус и Фолкман (1984), не самото събитие, но и възприятието на индивида за заплаха и способността му за справяне с нея определят резултата от травмата. Скалата STACE (Harel, Kupermintz, Mashiach, & Benbenishty, 2010), използвана в това изследване, отразява това разбиране, като включва както обективно излагане, така и субективна оценка на заплахата. Следователно, концептуализацията на травматично събитие трябва да надхвърли физическата опасност

и да включи екзистенциална заплаха, символична загуба и емоционално лишаване от сили.

Разбирането на травмата при населения, изложени на продължително насилие, изисква интердисциплинарен поглед. Биопсихосоциалният модел (Engel, 1977) позиционира травмата на пресечната точка на биологични, психологически и социални сили, като подчертава ролята на невротичната дисрегулация, емоционалния стрес и неблагоприятните социални условия.

Теорията за травмата в развитието (Perry, 2006) показва как ранната травма променя мозъчната архитектура и забавя или нарушава критични психологически функции – особено при деца, където хроничният стрес влияе върху емоционалната регулация, изпълнителните функции и капацитета за взаимоотношения.

Освен това, културните и политическите рамки подчертават, че травмата не е просто лична, а дълбоко вкоренена в историческата и структурна несправедливост. Както подчертават ван дер Колк (2014) и Галтунг (1969), травмата, преживяна в рамките на системи на господство и окупация, придобива колективни и трансгенерационни измерения. В този контекст травматичните преживявания са едновременно материални и символични, подкопавайки идентичността, достойнството и принадлежността.

1. Психоаналитична теория:

Психоаналитичната теория, формулирана от Зигмунд Фройд, изследва конфликтите в подсъзнанието и тяхното влияние върху психичното здраве. Основополагащият труд на Фройд „Тълкуване на сънищата“ (Фройд, 1900) полага основите за разбиране на ролята на сънищата в разкриването на несъзнателни конфликти. Освен това, „Три есета върху теорията на сексуалността“ (Фройд, 1905) се задълбочава в психосексуалните етапи и тяхното влияние върху развитието на личността.

2. Когнитивно-поведенческа теория (КПТ):

Когнитивно-поведенческата теория, разработена от Арън Бек и Алберт Елис, се фокусира върху когнитивните процеси, влияещи върху конфликтите и психичното здраве. „Когнитивна терапия и емоционални разстройства“ (Beck, 1976) на Бек очертава принципите на когнитивно-поведенческата терапия, докато „Разум и емоция в психотерапията“ (Ellis, 1962) на Елис въвежда рационално-емоционално-поведенческа терапия, като подчертава ролята на иррационалните вярвания.

3. Хуманистично-екзистенциални теории:

Хуманистичните теории, включително „Мотивация и личност“ (Маслоу, 1954) на Маслоу и „Клиент-центрирана терапия“ на Роджърс (Роджърс, 1951), подчертават конфликтите, свързани със самоактуализацията и въздействието на външни фактори върху личностното израстване. „Човекът в търсене на смисъл“ (Франкъл, 1946) на Виктор Франкъл изследва екзистенциалните конфликти и търсенето на смисъл в живота.

4. Теория на привързаността:

Теорията за привързаността, формулирана от Джон Боулби и Мери Ейнсуърт, изяснява конфликтите, произтичащи от ранните преживявания на привързаност. „Привързаност и загуба“ на Боулби (Bowlby, 1969) и „Модел на привързаност“ на Ейнсуърт и др. (Ainsworth et al., 1978) предлагат фундаментални прозрения за това как моделите на привързаност оформят личността и влияят върху психичното здраве.

5. Подходи, основани на травма:

Подходите, основани на травма, вкоренени в книгата на Херман „Травма и възстановяване“ (Herman, 1992), разглеждат конфликти, произтичащи от травматични преживявания. Разбирането на въздействието на травмата върху психичното здраве е от решаващо значение и грижите, основани на травма, се обсъждат в различни клинични и терапевтични условия.

6. Биопсихосоциален модел:

Биопсихосоциалният модел, предложен от Джордж Енгел, разглежда конфликтите, възникващи от взаимодействието на биологични, психологически и социални фактори. Основополагащата статия на Енгел „Необходимостта от нов медицински модел“ (Engel, 1977) въвежда този интегративен подход към разбирането на психичното здраве.

7. Социално-когнитивна теория:

Социално-когнитивната теория на Алберт Бандура изследва конфликти, вкоренени в ученето чрез наблюдение и убежденията за самоефикасност. „Социални основи на мисълта и действието“ (Bandura, 1986) на Бандура очертава принципите на социално-когнитивната теория, като набляга на реципрочното взаимодействие между индивидите и тяхната социална среда.

8. Теория на системите:

Системната теория, приложена в психологията, е разгледана от Бронфенбренер в „Екология на човешкото развитие“ (Бронфенбренер, 1979). Тази теория изследва конфликтите в рамките на по-големи системи и въздействието на различни фактори на околната среда върху психичното здраве на индивида.

9. Невробиологични подходи:

Невробиологичните подходи към психичното здраве са разгледани в „Molecular Neuropsychopharmacology: A Foundation for Clinical Neuroscience“ (Nestler et al., 2002), предоставяйки прозрения за конфликтите, произтичащи от невробиологични дисбаланси и техните последици за психичното здраве.

В обобщение:

Психологическите теории и подходи предлагат нюансирани рамки за разбиране на конфликти, психични травми и тънкости на личността и психичното здраве. Психоаналитичната теория на Зигмунд Фройд, както е посочено в „Тълкуване на сънищата“ (1900), постулира, че несъзнателните конфликти, произтичащи от преживявания в ранното детство, влияят на психичното здраве. Идът, егото и суперегото, заедно със защитните механизми, играят ключова роля във формирането на психологическото благополучие.

Поведенческата теория, вкоренена в „Поведението на организмите“ (1938) на Б. Ф. Скинър, се фокусира върху наблюдаемите поведения и въздействието на стимулите от околната среда върху придобиването и модификацията на поведението. Когнитивно-поведенческата терапия (КПТ), формулирана от Арън Бек в „Когнитивна терапия и емоционалните разстройства“ (1976), интегрира когнитивните и поведенческите принципи, за да изследва как мислите и вярванията влияят на емоциите и поведението, предлагайки практически стратегии за промяна.

Хуманистично-екзистенциалните подходи, илюстрирани от „Мотивация и личност“ (1954) на Ейбрахам Маслоу и логотерапията на Виктор Франкъл, наблягат на индивидуалното израстване, самоактуализацията и търсенето на смисъл в живота. Теорията на привързаността, въведена от Джон Боулби в „Привързаност и загуба“ (1969), изследва влиянието на ранните връзки върху емоционалното благополучие и последващата динамика на взаимоотношенията.

Теорията за травмата, по-специално свързана с посттравматичното стресово разстройство (ПТСР), е изяснена от Бесел ван дер Колк в „Тялото пази резултата“ (2014), като се подчертават психологическите ефекти от излагането на травматични събития и значението на обработката и интегрирането на тези преживявания за изцеление.

Биопсихосоциалният модел, предложен от Джордж Енгел в „Необходимостта от нов медицински модел: Предизвикателство пред биомедицината“ (1977), разглежда взаимодействието на биологични, психологически и социални фактори в разбирането на психичното здраве. Позитивната психология, представена от Мартин Селигман и Михали Чиксентмихайи в „Позитивна психология: Въведение“ (2000), измества фокуса от патологията към силните страни и добродетелите, целяйки по-цялостно разбиране на пълноценния живот.

Тези теории, взети заедно, осигуряват основата за съвременната психологическа практика, като наблягат на интегративния и индивидуализиран подход към психичното здраве. Вдъхновени от тези разнообразни перспективи, психолозите се стремят да се справят със сложността на човешкия ум и да насърчават благополучието чрез холистично разбиране на психичното здраве.

Изследователски методи:

Проведено е цялостно проучване за изследване на психосоциалното благополучие на палестински арабски ученици от 5-ти до 9-ти клас на възраст 10-15 години от 93 еднополови и 7 смесени училища на Западния бряг и в Източен Йерусалим. Изследователският проект е съвместно усилие между Палестинската администрация и Агенцията на ООН за подпомагане и строителство на палестинските бежанци в Близкия изток (UNRWA). За да се осигури представителна извадка, на случаен принцип бяха избрани 100 училища, стратифицирани по училищно ръководство (60 правителствени и 40 на UNRWA) и по регион (пропорционално на размера на населението).

Разделът за методологията на тази дисертация очертава изследователския дизайн, процедурите за събиране на данни, техниките за вземане на проби и методите за статистически анализ, използвани за изследване на въздействието на въоръжения конфликт върху психичното и физическото здраве на палестинските ученици. Изследването се придържа към строги методологични стандарти, за да се гарантира надеждността и валидността на неговите открития.

Дизайн на изследването

Проведено е кръстовано епидемиологично проучване с помощта на структуриран въпросник, адаптиран от межкултурното проучване „Поведение и здраве при деца в училищна възраст в Близкия изток“ (HBSC-ME). Въпросникът е специално модифициран, за да отговори на уникалните обстоятелства и нужди на палестинската общност, като същевременно се запази съпоставимостта с международните набори от данни.

Техники за вземане на проби

В проучването е използван метод на произволно, многоетапно клъстерно вземане на проби, за да се осигури национално представителна извадка. Извадката е съставена от палестински ученици от 5 до 9 клас на Западния бряг и в Източен Йерусалим. Процесът на стратификация е базиран на вида на училището (държавно, на UNRWA и частно) и региона, осигурявайки равномерно разпределение между различните демографски групи.

- Първоначално бяха избрани общо 5715 ученици, като окончателната анализирана извадка включваше 5407 ученици, които предоставиха пълни и валидни отговори.
- Беше осигурено равномерно представителство на момчетата и момичетата, като всеки клас участваше с приблизително 20 % от общата извадка.
- Използвана е двустепенна клъстерна техника, при която училищата са избрани на случаен принцип на първия етап, а на втория етап е избрана по една класна стая на училище, като се гарантира, че всички ученици в този клас са включени.

Променливи на изследването

Проучването изследва ключови психосоциални и поведенчески променливи, включително:

1. **Излагане на въоръжени конфликти (ACE)** – Измерено с помощта на **скалата за субективна заплаха от въоръжени конфликти (STACE)**, която обхваща прякото и непрякото излагане на насилие.
2. **Социални детерминанти на психичното здраве** – Оценка на семейната подкрепа, училищната среда и взаимоотношенията с връстниците.

3. **Субективно възприятие на заплахата** – Оценка на възприеманото от децата ниво на заплахата от излагане на конфликт.
4. **Резултати за психичното здраве** – включително посттравматично стресово разстройство (ПТСР), психосоматични симптоми и депресия.
5. **Показатели за положително благополучие** – изследване на удовлетвореността от живота и емоционалната стабилност.
6. **Рисково поведение** – Анализ на участието в тютюнопушене и младежко насилие.
7. **Родителска и училищна подкрепа** – Оценка на ролята на системите за социална подкрепа за смекчаване на стреса, свързан с конфликти.

Процедури за събиране на данни

- Основният начин за събиране на данни бяха анонимни въпросници за самостоятелно попълване в клас, които са валидирани за използване в училищни условия в рамките на Палестинската автономия.
- Родителското съгласие беше получено чрез подход на пасивно съгласие, при който родителите бяха информирани предварително и можеха да откажат детето си от участие.
- За да се гарантира качеството на данните, обучени полеви изследователи са контролирали администрирането на анкетата и са изяснявали всички въпроси, без да влияят на отговорите.

Етични съображения

- Проучването е спазило международните стандарти за етични изследвания, като е получило одобрение от Институционалния съвет за преглед (IRB) преди събирането на данни.
- Поверителността и анонимността бяха стриктно спазени като цялата идентифицираща информация беше кодирана, за да се защити поверителността на участниците.
- Изследователският екип се увери, че участниците разбират своите права, рискове и доброволно участие, като по този начин сведе до минимум всеки потенциален психологически стрес по време на събирането на данни.

Статистически анализ

- За обобщаване на демографските данни и данните, свързани с експозицията, бяха използвани **описателни статистики**.
- За оценка на разликите между демографските групи бяха използвани **хи-квадрат тестове (χ^2)**.
- За непрекъснати променливи беше приложен **еднофакторен ANOVA**.
- За оценка на предсказващите фактори за психично здраве, включително посттравматично стресово разстройство, психосоматични симптоми и удовлетвореност от живота, са конструирани **йерархични линейни регресионни модели**.
- Анализът е извършен с помощта на **SPSS версия 20.0** (IBM, 2011), което осигурява надеждност при обработката на данните.

II. РАЗМЕР И СТРУКТУРА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

Дисертационният труд е в обем от 174 страници и се състои от увод, изложение в три глави, заключение и списък с използваната литература. Най-важните резултати са представени в 14 таблици в основния текст. Списъкът с литература се състои от 272 източника на английски език.

Съдържание

<u>Списък с таблици</u>	3
<u>Въведение</u>	4
ГЛАВА 1 ПСИХОЛОГИЧЕСКИ ТЕОРИИ И ПОДХОДИ ЗА ОБЯСНЕНИЕ НА КОНФЛИКТИ, ПСИХИЧНА ТРАВМА И ПСИХИЧНО ЗДРАВЕ НА ЛИЧНОСТТА. ВЪОРЪЖЕНИТЕ КОНФЛИКТИ И ТЯХНОТО ВЪЗДЕЙСТВИЕ ВЪРХУ КАЧЕСТВОТО НА ЖИВОТ	5
<u>1. Цели и задачи</u>	16
<u>2. Обосновка на изследването</u>	16
<u>3. Цели на изследването</u>	17
<u>4. Изследователски въпроси</u>	19
<u>5. Постановка на проблема</u>	20
<u>6. Хипотези на изследването</u>	22
<u>7. Концептуална рамка</u>	34
<u>8. Изследователска рамка</u>	36
ГЛАВА 2 ВЛИЯНИЕ НА ПОСТТРАВМАТИЧНОТО СТРЕСОВО РАЗСТРОЙСТВО ВЪРХУ ПСИХИЧЕСКОТО РАЗВИТИЕ НА ДЕТЕТО. МЕТОДОЛОГИЯ И ОРГАНИЗАЦИЯ НА ЕМПИРИЧНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ	39

<u>Преглед на литературата</u>	39
<u>1. Въздействие на излагането на въоръжен конфликт върху посттравматичното стресово разстройство (ПТСР) и депресията сред палестинските ученици</u>	39
<u>2. Когнитивно развитие и неблагоприятни преживявания в детството (НПД) сред децата на Западния бряг</u>	48
<u>3. Въздействие на излагането на въоръжен конфликт върху физическото здраве на палестинските ученици</u>	54
<u>4. Сравнителен анализ на възгледите на Селие, Лазарус, Фолкман, Ериксон, Пиаж и Долто върху детското развитие, идентичност, привързаност, кризи, детски грешки и добродетели</u>	81
<u>5. Методология на емпиричното изследване</u>	96
ГЛАВА 3 ИНТЕРПРЕТАЦИЯ И АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ. ДИСКУСИЯ И ЗАКЛЮЧЕНИЯ	107
<u>1. Резултати и дискусия</u>	107
<u>2. Заключение</u>	140
<u>3. Препоръки</u>	141
<u>Заключение</u>	144
<u>Литература</u>	146

III. РЕЗЮМЕ НА ДИСЕРТАЦИЯТА

Тази дисертация поставя основите за изследване на въздействието на въоръжените конфликти върху психичното и физическото здраве на палестинските ученици. Опирайки се на глобални изследователски рамки, включително проучването „Поведение и здраве при деца в училищна възраст - HBSC“ на Световната здравна организация (СЗО), това изследване контекстуализира психосоциалните и развойни предизвикателства, пред които са изправени децата в конфликтни зони.

Много психологически теории и подходи обясняват конфликтите, психичните травми и психичното здраве на личността, както и въоръжените конфликти и тяхното въздействие върху качеството на живот. Изследването накратко обсъжда девет теории, свързани с основния предмет на това изследване. Значението на теориите е, че те биха насочили изследователските въпроси и инструменти за улавяне на възприятията около всяка теория и нейното разпространение в нашето общество.

Въоръжените конфликти продължават да засягат над 1,5 милиарда души по света, като децата са особено уязвими към последиците от тях. Продължаващият израелско-палестински конфликт излага палестинските ученици на продължително насилие, разселване и социално-политическа нестабилност. Предишни изследвания са документирали връзката между излагането на конфликт и неблагоприятните последици за здравето, включително посттравматично стресово разстройство (ПТСР), депресия, тревожност и различни психосоматични симптоми. Въпреки нарастващия брой доказателства обаче, остава критична празнина в разбирането на специфичните психологически и поведенчески ефекти върху палестинските деца и смекчаващата роля на системите за социална подкрепа.

ОСНОВНИ ИЗВОДИ

Проучването представя значими открития относно въздействието на въоръжените конфликти върху психическото и физическото благополучие на палестинските ученици. Резултатите подчертават широко разпространеното излагане на децата на Западния бряг на различни форми на травми и несгоди, с дълбоки последици за тяхното емоционално, когнитивно и поведенческо развитие.

1. Висока степен на излагане на травматични събития и емоционален стрес

- Констатациите показват, че палестинските деца често са обект на **пренебрегване и малтретиране**, което значително влияе върху емоционалната им стабилност.

- Установена е силна корелация между **излагането на събития от въоръжени конфликти (АСЕ)** и **засилените емоционални трудности**, особено симптомите на **посттравматично стресово разстройство (ПТСР)** и депресия.

2. Въздействие върху когнитивното развитие и образователните резултати

- Децата, изложени на травма, показват **проблеми с когнитивното развитие**, което потенциално може да повлияе на академичните им постижения и цялостния им образователен напредък.
- Проучването подчертава ролята на **психосоциалните фактори** като страх, несигурност и тревожност при формирането на способността на децата да се фокусират и да се представят добре в училище.

3. Връзка между неблагоприятните преживявания в детството (НПД) и рисковото поведение

- Изследването установява значителна връзка между АСЕs и **повишеното тютюнопушене** сред палестинските деца.
- Децата, изложени на по-високи нива на травма, са по-склонни към **рисково поведение**, включително младежко насилие и употреба на тютюн като механизми за справяне.

4. Ролята на социалната и семейната подкрепа за смекчаване на травмата

- **Родителската и училищната подкрепа** служат като критични защитни фактори, помагайки на децата да се справят с психологическия стрес.
- Децата, които съобщават за по-високи нива на **подкрепа от семейството и връстниците**, показват **по-добра емоционална устойчивост и удовлетвореност от живота** въпреки трудностите, с които се сблъскват.

5. Половите различия в психосоциалното въздействие

- Резултатите показват, че **момчетата съобщават за по-високи нива на емоционално и физическо насилие**, отколкото момчетата.
- **Момчетата обаче са по-склонни да преживяват общностно и колективно насилие**, което води до **по-силни симптоми на посттравматично стресово разстройство** в сравнение с техните връстници.

ОБОБЩЕНИЕ И ЗАКЛЮЧЕНИЯ

Това кръстовано проучване отчита ефекта от излагането на въоръжен конфликт върху палестинските ученици, като се фокусира върху травма, посттравматично стресово разстройство, депресия и рисково поведение като тютюнопушене. Проблемни инциденти в детството (неблагоприятни преживявания в детството, ACEs), като пренебрегване и малтретиране, възпрепятстват емоционалното и когнитивното развитие. Системите за подкрепа от връстници и семейство са много важни за намаляване на негативните ефекти.

Например тези, които са били изложени на конфликта, са много податливи на проблеми с психичното здраве и проява на когнитивни увреждания като травмата в ранния им живот е един от резултатите, наред с други - посттравматично стресово разстройство, както и рисково поведение. Изследването посочва, че е необходимо да се предложат интервенции за психично здраве, обучение за устойчивост и обучение, основано на травмата, за да се помогне на засегнатите деца.

IV. ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКИ МЕТОД

В проучването е използвано кръстосано епидемиологично проучване, насочено към палестински ученици на възраст 10-15 години от 5-9 клас от Западния бряг и Източен Йерусалим. Извадката е съставена от 5981 ученици от 100 произволно избрани училища, стратифицирани по регион и тип училище (правителствено и на UNRWA). Крайната анализирана извадка е съставена от 5713 участници след отстраняване на непълните отговори.

Събирането на данни включва **самостоятелно попълване на въпросници в клас**, обхващащи теми като политическо насилие, тормоз, домашно насилие и удовлетвореност от училище. Освен това, у дома беше попълнен **въпросник за родителски опит**. За анализ на данните бяха използвани както качествени, така и количествени техники, като за статистически анализи, като ANOVA и регресионен модел, беше използван SPSS. Процесът на подбор осигурява представителна извадка, като се вземат предвид географските региони и видовете училища.

Анализ на данните

В проучването са приложени както количествени, така и качествени методи за анализ на данни. Количественият анализ е извършен с помощта на SPSS, като се фокусира върху

статистически тестове като ANOVA и регресионни модели, за да се изследват връзките между променливи като излагане на травма, психично здраве и поведенчески резултати. Тези методи помагат за оценка на въздействието на излагането на конфликт върху посттравматичното стресово разстройство, депресията и рисковото поведение. Освен това качествени данни бяха извлечени от въпроси с отворен отговор, за да допълнят статистическите резултати.

Използвани статистически методи:

В проучването са използвани няколко статистически метода за анализ на данни, включително:

- **ANOVA (анализ на дисперсията):** За сравняване на средните стойности между различни групи (напр. пол, клас).
- **Хи-квадрат тестове:** За изследване на връзките между категорични променливи като например излагане на конфликт и рисково поведение.
- **Модели на логистична регресия:** За прогнозиране на вероятността от резултати като депресивни симптоми въз основа на променливи в изследването.
- **Модели на линейна регресия:** За изследване на връзката между променливи като удовлетвореност от живота, здравни резултати и рисково поведение (напр. тютюнопушене, насилие)

V. ПРЕГЛЕД НА ЛИТЕРАТУРАТА

Прегледът на литературата се фокусира върху ефектите от излагането на въоръжен конфликт върху палестинските ученици, особено по отношение на психичното здраве, когнитивното развитие и физическото благополучие.

1. Въздействие върху психичното здраве:

- **ПТСР и депресия:** Децата, изложени на въоръжени конфликти, особено на Западния бряг, показват високи нива на **посттравматично стресово разстройство (ПТСР)**, депресия и тревожност. Изследвания на **Qouta et al. (2012)** и **Thabet et al. (2019)** свързват интензивността на излагане на траматични събития с повишен психологически стрес. Тези проучвания подчертават, че децата, преживяващи множество траматични събития, като например свидетели на насилие или загуба на членове на семейството, са изправени пред по-висок риск от развитие на ПТСР и депресия.

- **Разлики по пол и възраст:** Проучванията разкриват специфични за пола реакции, като момичетата често показват по-високи нива на депресия от момчетата. По подобен начин по-големите деца са склонни да показват по-тежки симптоми на посттравматично стресово разстройство (ПТСР) от по-малките деца, което предполага, че възрастта играе роля в начина, по който травмата се обработва и проявява.
- **Кумулативни ефекти:** Изследване на **Hobfoll et al. (2018)** сочи кумулативен ефект от травмата, при който продължителното излагане на насилие изостря проблемите с психичното здраве с течение на времето. Освен това, литературата подчертава важността на отчитането на **социалните детерминанти** на психичното здраве, като например семейната структура, подкрепата на общността и достъпа до здравеопазване.

2. Неблагоприятни преживявания в детството (НПД) и когнитивно развитие:

- **Когнитивен спад:** Децата, изложени на **неблагоприятни преживявания в детството (НПД)**, като насилие, разселване на семейството или пренебрегване, често страдат от когнитивни нарушения. Проучванията показват, че **когнитивните функции и академичните им постижения** са негативно засегнати като децата проявяват трудности в области като памет, внимание и учене.
- **Социална подкрепа и устойчивост:** Социалната подкрепа, особено от семейства и връстници, е доказано, че смекчава когнитивния спад, причинен от АСЕ. Изследванията показват, че децата със силни социални връзки се представят по-добре академично и са по-устойчиви на когнитивните ефекти на травмата. Например, **Abdeen et al. (2019)** подчертават, че достъпът до емоционална и социална подкрепа може да смекчи неблагоприятните когнитивни ефекти на травматичните преживявания.
- **Дългосрочни последици:** Изследванията показват, че ранното излагане на травматични събития може да доведе до дългосрочни когнитивни нарушения, които влияят върху способността на детето да успее в училище и намаляват бъдещите възможности за заетост.

3. Последици за физическото здраве:

- **Травми и хронични заболявания:** Въоръжените конфликти често водят до физически наранявания, увреждания и недोхранване сред децата. Ограниченият

достъп до здравеопазване поради конфликт изостря тези проблеми. Проучванията, разгледани в дисертацията, като тези на **Giacaman et al. (2018)**, показват, че нараняванията, получени по време на насилствени епизоди, имат дългосрочни физически последици, допринасяйки за хронични здравословни проблеми.

- **Недохранване:** Продължаващият конфликт доведе до недостиг на храна и лошо хранене, особено в Газа и Западния бряг. Децата в тези региони страдат от забавен растеж, отслабена имунна система и други дългосрочни здравословни проблеми.
- **Достъп до здравеопазване:** Конфликтът ограничава достъпа до медицински заведения и лечение, което допълнително утежнява предизвикателствата, свързани с физическото здраве, пред които са изправени децата. В литературата се подчертава необходимостта от подобрена здравна инфраструктура в засегнатите от конфликти райони, за да се решат тези проблеми.

4. Психосоциално и поведенческо въздействие:

- Децата, изложени на конфликт, са по-склонни да проявяват **проблемно поведение** като агресия, отдръпване и хиперактивност. Тези поведения са свързани както с преживяната травма, така и с липсата на стабилна и грижовна среда.
- **Насилие и рисково поведение:** Като механизъм за справяне, много деца се обръщат към насилие, тютюнопушене или други рискови поведения. Това често се изостря от липсата на адекватна родителска или връстническа подкрепа, както отбелязват **Rabaia et al. (2019)**.

5. Интервенции и механизми за подкрепа:

- В литературата се подчертава значението на **интервенционните програми**, насочени към предоставяне на психосоциална подкрепа, консултиране и услуги за психично здраве на деца, засегнати от конфликти. Инициативите за психично здраве, базирани в училищата, са доказали своята ефективност при справянето както с когнитивните, така и с емоционалните предизвикателства, помагайки на децата да изградят устойчивост в условията на продължаващ конфликт.

В заключение, прегледаната литература предоставя убедителни доказателства, че излагането на въоръжен конфликт има дълбоко и многостранно въздействие върху психическото, когнитивното и физическото благополучие на палестинските деца. Прегледът подчертава значението на целенасочените интервенции за справяне с тези

проблеми, включително предоставяне на подкрепа за психичното здраве, подобряване на достъпа до здравеопазване и укрепване на системите за социална подкрепа.

Предишни проучвания

Предишни проучвания са изследвали подробно въздействието на излагането на въоръжен конфликт върху физическото и психическото здраве на палестинските ученици, хвърляйки светлина върху дълбоките последици от живота в засегната от конфликт среда. Тези изследвания са се задълбочили в разпространението и ефектите на посттравматично стресово разстройство (ПТСР), депресията, тревожността и други психосоциални предизвикателства сред тези уязвими млади хора (Abdeen et al., 2019; Husseini et al., 2018). Освен това, изследванията са изследвали дългосрочните ефекти от излагането на конфликт върху когнитивното развитие, академичните постижения и цялостното благополучие, както и защитните фактори, които могат да смекчат негативните последици (Eldesouky et al., 2020; Husseini et al., 2021).

Освен това, проучвания са изследвали ролята на социално-демографските фактори, като възраст, пол и семейна подкрепа, при медирането на въздействието на въоръжените конфликти върху здравето и поведението на децата (Gearing et al., 2013; Othman et al., 2016). Изследванията също така подчертават значението на системите за социална подкрепа, включително подкрепата от връстници и родителското напътствие, за насърчаване на устойчивостта и смекчаване на неблагоприятните ефекти от травмата, свързана с конфликта (Giasaman et al., 2019; Saab et al., 2015).

Освен това, нараства фокусът върху интервенции и програми за психосоциална подкрепа, насочени към смекчаване на въздействието на въоръжените конфликти върху благосъстоянието на палестинските деца (Gelkopf et al., 2012; Thabet et al., 2014). Тези интервенции често включват училищни инициативи за психично здраве, програми, базирани в общността, и консултантски услуги, съобразени с уникалните предизвикателства, пред които са изправени децата в контекста на продължаващия конфликт (Khamis, 2017; Qouta et al., 2018).

Очевидно е, че тези предишни проучвания колективно подчертават неотложната необходимост от разбиране на многостранните последици от въоръжения конфликт върху физическото и психическото здраве на палестинските ученици. За резултатите, получени от тази група изследвания, са информирани политиките, преподавателите и здравните специалисти при разработването на целенасочени интервенции и системи за подкрепа, целящи да защитят благосъстоянието и устойчивостта на тези млади хора на

фона на несподобите на конфликта (Thabet & Vostanis , 2020; Abuhammad et al., 2022). Въпреки това, предвид развиващия се характер на израелско-палестинския конфликт, продължаването на изследванията е жизненоважно, за да се следи за новите предизвикателства и да се проучат ефективни подходи за осигуряване на оптимално развитие и психично здраве на палестинските ученици.

Предидшни проучвания са изследвали обстойно връзката между неблагоприятните преживявания в детството (НПД) и когнитивното развитие сред децата на Западния бряг. Тези изследвания са се стремили да разберат въздействието на НПД, като например излагане на насилие, малтретиране и пренебрегване върху когнитивното функциониране, академичните постижения и цялостното когнитивно развитие на децата. Проучване, проведено от Abdeen et al. (2016), изследва връзката между ACE и когнитивното развитие сред палестинските деца на Западния бряг. Изследователите установяват, че децата, които съобщават за по-високи нива на ACE, са по-склонни да изпитват когнитивни дефицити, включително трудности с вниманието, паметта и изпълнителните функции. Освен това, проучването подчертава кумулативния характер на ACE, при който преживяването на множество несподи допълнително изостря отрицателното въздействие върху когнитивното развитие.

В друго проучване, Shaheen и др. (2019) изследват дългосрочните ефекти на ACE върху академичните постижения сред палестинските ученици. Резултатите разкриват, че децата, които са преживели ACE, особено тези, свързани с домашно насилие и раздяла с родители, показват по-ниски академични постижения в сравнение с връстниците си. Проучването подчертава необходимостта от ранни интервенции и системи за подкрепа за справяне с академичните предизвикателства, пред които са изправени децата, изложени на неблагоприятни преживявания.

Освен това, изследване на Ал-Курд и др. (2017) изследва ролята на устойчивостта като защитен фактор срещу негативните ефекти на ACE върху когнитивното развитие. Проучването установява, че децата с по-високи нива на устойчивост показват по-добри когнитивни резултати дори при наличие на ACE. Установено е, че фактори на устойчивост като социална подкрепа, умения за справяне и саморегулация смекчават въздействието на ACE върху когнитивното функциониране.

Освен това едно кръстосано проучване на Abuhammad et al. (2021) изследва връзката между ACE и емоционалната интелигентност сред палестински юноши на Западния бряг. Изследователите установяват, че децата, които са имали по-високи нива на ACE, показват по-ниски резултати за емоционална интелигентност, което показва трудности

при разпознаването и управлението на емоциите. Проучването подчертава важността на справянето с емоционалното развитие и благополучие при деца, изложени на неблагоприятни преживявания.

Взети заедно тези проучвания подчертават значителното въздействие на АСЕ върху когнитивното развитие и емоционалното благополучие сред децата на Западния бряг. Констатациите подчертават спешната необходимост от всеобхватни интервенции и системи за подкрепа, които да се справят с основната травма и да насърчават устойчивостта на това уязвимо население.

Ключовите разгледани области включват:

1. **Психично здраве:** Проучванията са изследвали разпространението на посттравматично стресово разстройство (ПТСР), депресия и тревожност сред деца, засегнати от изraelско-палестинския конфликт. Често се наблюдават дългосрочни ефекти от излагането на конфликт върху когнитивното развитие, академичните постижения и цялостното благополучие. Защитни фактори като семейството и системите за социална подкрепа също са изследвани като критични за смекчаване на тези негативни ефекти.
2. **Неблагоприятни преживявания в детството (НПД):** Изследванията в тази област са фокусирани върху връзката между НПД и когнитивното развитие. Няколко проучвания установяват, че деца, изложени на насилие, пренебрегване и разделяне от семейството, демонстрират когнитивни дефицити, включително проблеми с вниманието, паметта и изпълнителните функции. Устойчивостта и емоционалната подкрепа са подчертани като смекчаващи фактори срещу когнитивните нарушения, предизвикани от НПД.
3. **Физическо здраве:** Въздействието на въоръжените конфликти върху физическото здраве на палестинските деца е свързано с наранявания, недохранване и ограничен достъп до здравеопазване. Проучванията показват, че излагането на насилие води до травми и дългосрочни проблеми с физическото здраве, като например хронични заболявания.
4. **Интервенции:** Разработени са няколко програми за психосоциална подкрепа и училищни инициативи за психично здраве, за да се справят с предизвикателствата, пред които са изправени тези деца. Тези интервенции имат за цел да насърчат устойчивостта и да предоставят персонализирани консултантски услуги за подобряване на психичното благополучие.

Тези проучвания подчертават неотложната необходимост от разработване на целенасочени интервенции за справяне с многостранните последици от живота в засегната от конфликт среда.

VI. РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЯ

Разделът на дисертацията „Резултати и дискусия“ предлага подробен анализ на ефектите от излагането на въоръжен конфликт върху психичното здраве, поведението и цялостното благополучие на палестинските ученици. Ключовите изводи са обобщени, както следва:

1. Въздействие на въоръжения конфликт върху психичното здраве

- **ПТСР и депресия:** Значителна част от децата, изложени на конфликт, проявяват симптоми на ПТСР, депресия и психосоматични разстройства. Тежестта на тези проблеми с психичното здраве е пряко свързана с нивото на излагане на насилие и травматични събития.
- **Полови разлики:** Проучването разкри, че момичетата са по-склонни от момчетата да съобщават за по-високи нива на депресивни симптоми. Това предполага, че полът може да играе роля в начина, по който децата преработват и реагират на травма.
- **Възрастови разлики:** По-големите деца са по-засегнати от посттравматично стресово разстройство и депресивни симптоми в сравнение с по-малките деца. По-възрастната група също така демонстрира по-тежки психосоматични симптоми и депресивни тенденции.

2. Хи-квадрат и регресионен анализ

- **Хи-квадрат анализ:** Установени са силни връзки между излагането на въоръжен конфликт и показатели за психично здраве, като депресивни симптоми и посттравматично стресово разстройство, което показва ясна корелация между травмата, свързана с конфликта, и психологическия дистрес.
- **Логистична регресия:** Родителската подкрепа се очертава като значителен защитен фактор, като децата, които са получили по-високи нива на родителска и връстническа подкрепа, показват по-ниски нива на депресивни симптоми. Установено е също, че връстническа подкрепа е от решаващо значение за намаляване на рисково поведение като тютюнопушене и насилие.
- **Училищна среда:** Учениците от училищата на UNRWA (Агенцията на ООН за подпомагане и строителство) показват по-високи нива на проблеми с психичното

здраве в сравнение с учениците от държавните училища. Това се дължи на разликите в наличните ресурси и системи за подкрепа в тези образователни среди.

3. Рисково поведение и неблагоприятни преживявания в детството (НПД)

- **Тютюнопушене и насилие:** Установена е силна връзка между неблагоприятните преживявания в детството (НПД) и рисково поведение като тютюнопушене и насилие. Децата, които са преживели физическо и емоционално насилие, са по-склонни да пушат и да се занимават с насилствено поведение. Подкрепата от връстници изглежда смекчава тези ефекти, което предполага, че силните социални връзки могат да намалят рисковите поведения.
- **Социална подкрепа като буфер:** Значението на социалната подкрепа, особено от семейството и връстниците, беше подчертано като ключов фактор за намаляване на негативните психологически и поведенчески последици от излагането на конфликт. Децата със силни семейни и социални връзки за подкрепа демонстрираха по-голяма устойчивост и по-малко проблеми с психичното здраве.

4. Психосоматични симптоми и субективна заплахата (STACE)

- В проучването е използвана скалата за субективна заплахата от въоръжени конфликти (STACE), която показва, че по-високите нива на субективна заплахата са свързани с повишени психосоматични симптоми като главоболие, стомашни болки и нарушения на съня. Децата, които са се чувствали по-заstrasени от конфликта, са показали по-лоши резултати по отношение на психичното и физическото здраве.
- **Влияние на училището и класа:** Имаше забележима разлика между това как различните класове и видове училища (държавно срещу UNRWA) повлияха на възприятията на децата за заплахата и техните психосоциални резултати. По-големите деца и тези в училищата на UNRWA съобщават за по-голямо излагане на стресови фактори, свързани с конфликта, което води до по-висока честота на посттравматично стресово разстройство и депресивни симптоми.

5. Препоръки за интервенции

- **Укрепване на системите за подкрепа:** Проучването подчертава необходимостта от по-силни системи за подкрепа в семействата и училищата, за да се смекчат последиците от въоръжените конфликти върху психичното здраве. Това включва осигуряване на по-добър достъп до ресурси за психично здраве, създаване на

безопасна училищна среда и насърчаване на механизми за подкрепа в семейството и общността.

- **Целенасочени интервенции в областта на психичното здраве:** Резултатите налагат прилагането на целенасочени интервенции в училищата, особено в училищата на UNRWA, където децата са по-уязвими към проблеми с психичното здраве. Програми, фокусирани върху изграждането на устойчивост, консултирането при травми и мрежите за подкрепа от връстници, се предлагат като критични компоненти на тези интервенции.

Препоръки

Въз основа на резултатите от проучването и резултатите, препоръчваме следното:

1. Подкрепа и консултиране в областта на психичното здраве: От съществено значение е да се създадат достъпни и културно съобразени услуги за подкрепа на психичното здраве в училищата и общностите. Обучени консултанти и специалисти по психично здраве трябва да бъдат на разположение, за да предоставят индивидуално и групово консултиране на деца, преживели травматични събития или ACE (неочаквани преживявания). Тези услуги могат да помогнат на децата да обработват емоциите си, да се справят със стреса и да развият здравословни начини за справяне с трудностите.
2. Образование, основано на травмата: Училищата трябва да възприемат подход към образованието, основан на травмата, който разпознава и реагира на ефектите от травмата върху ученето и поведението на децата. Учителите и училищният персонал трябва да бъдат обучени да разпознават признаци на травма и да прилагат подкрепящи и разбиращи методи на преподаване, които създават безопасна и грижовна учебна среда.
3. Програми за подкрепа на родители и семейства: Укрепването на родителската и семейната подкрепа е от решаващо значение за насърчаване на устойчивостта на децата. Програмите за родители, които се фокусират върху позитивната дисциплина, комуникативните умения и емоционалната подкрепа, могат да помогнат на родителите да създадат грижовна среда у дома. Програмите за подкрепа на семействата могат също така да се справят с всички основни фактори, допринасящи за ACE (неблагоприятни последици), и да осигурят ресурси за нуждаещите се семейства.

4. Промоция на здравето и превенция на тютюнопушенето: Предвид връзката между ACE (нежеланите реакции към тютюнопушене) и тютюнопушенето, е необходимо да се разработят целенасочени програми за превенция на тютюнопушенето в училищата и общностите. Тези програми трябва да образоват децата за вредните ефекти от тютюнопушенето и да им предоставят инструменти, за да се противопоставят на натиска от връстниците си и да правят здравословен избор.
5. Повишаване на осведомеността на общностите и намаляване на заклеяването: Кампаниите за повишаване на осведомеността в общността могат да помогнат за намаляване на заклеяването, свързано с търсенето на подкрепа в областта на психичното здраве. Повишаването на осведомеността на общностите относно въздействието на въоръжените конфликти върху психичното здраве на децата и важността на справянето с ACE (неблагоприятни ситуации, свързани с неблагоприятните последици) може да насърчи създаването на подкрепяща и емпатична среда.
6. Дългосрочни изследвания и политически усилия: Продължаващите изследвания върху дългосрочните ефекти от травмите и ACE върху развитието на децата са от съществено значение. Политиците трябва да използват данни от такива изследвания, за да разработват и прилагат политики, които дават приоритет на благосъстоянието на децата и да разпределят ресурси за подкрепа на психичното здраве и психосоциалните интервенции.
7. Сътрудничество и координация: Ефективните интервенции изискват сътрудничество между различни заинтересовани страни, включително правителствени агенции, неправителствени организации, училища и доставчици на здравни услуги. Работейки заедно, тези заинтересовани страни могат да обединят своя опит и ресурси, за да създадат всеобхватна и интегрирана система за подкрепа на деца, засегнати от въоръжени конфликти и ACE (непредвидени последици).

В крайна сметка целта е да се създаде устойчива и подкрепяща среда, която да позволи на палестинските деца да преодолеят предизвикателствата, пред които са изправени, и да достигнат пълния си потенциал. Като дадем приоритет на тяхното психично здраве и психосоциално благополучие, можем да помогнем за изграждането на по-силно и по-проспериращо бъдещо поколение на Западния бряг.

VII. ПРИНОСИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Това изследване има значителен научен, практически и политически ориентиран принос, като задълбочава разбирането за това как въоръжените конфликти влияят върху психичното здраве, когнитивното развитие и социалното поведение на децата. Като се фокусира върху палестинските ученици в Западния бряг и Газа, то предоставя емпирични доказателства, теоретични постижения и практически решения, които могат да бъдат приложени в други засегнати от конфликти региони по света.

1. Теоретични приноси

Разширяване на знанията за психологическото въздействие на въоръжените конфликти

- Това проучване запълва критична празнина в глобалните изследвания на деца, засегнати от войната, като предлага изчерпателни емпирични доказателства за посттравматично стресово разстройство (ПТСР), депресия, психосоматични разстройства и поведенчески проблеми сред децата в зони на продължителни конфликти.
- Разширява дискурса за психосоциалната травма, като подчертава как излагането на конфликт влияе върху когнитивните функции, емоционалната устойчивост и социалната адаптация на децата с течение на времето.
- Проучването предоставя нюансирано разбиране на различията, основани на пола, разкривайки, че докато момчетата са по-склонни да екстернализират травмата чрез агресия и рисково поведение, момичетата проявяват по-високи нива на емоционален стрес и психосоматични симптоми.

Усъвършенстване на теоретичните модели в изследванията на травмите и конфликтите

- Проучването укрепва психологическите модели чрез интегриране на скалата за субективна заплахата от въоръжени конфликти (STACE), предлагайки специфичен за контекста подход за измерване на възприеманата заплахата и последиците за психичното здраве във военни зони.
- Чрез включване на социалните детерминанти на психичното здраве, подобрява биопсихосоциалния модел в конфликтната психология, демонстрирайки как

семейните, връстническите и институционалните системи за подкрепа смекчават ефектите от травмата.

- Разширява теориите за психология на развитието, като свързва стреса в ранния живот, образователните смущения и дългосрочното психологическо благополучие, засилвайки необходимостта от стратегии за ранна интервенция при случаи на травма в детството.

Разширяване на методологичните подходи в изследването на конфликти

- Изследването използва мащабен, представителен набор от данни, което прави резултатите му по-обща за други засегнати от конфликти групи от населението.
- Чрез използване на усъвършенствани техники за статистическо моделиране, като например йерархична линейна регресия, изследването укрепва методологичните рамки в изследванията на травмите и устойчивостта, задавайки еталон за бъдещи емпирични изследвания върху деца, засегнати от войната.
- Подходът за многостепно клъстерно вземане на проби осигурява висока валидност и надеждност, предлагайки методологичен шаблон за бъдещи изследвания на конфликти в подобни контексти.

2. Приноси към политиките и практиката

Влияние върху политиките за психично здраве в конфликтни зони

- Изследването подчертава неотложната необходимост от интервенции в областта на психичното здраве в засегнатите от конфликти региони, предоставяйки препоръки, основани на данни, за правителства, неправителствени организации и международни организации.
- Подчертава се значението на ранната интервенция, като се застъпва за училищни скрининги за психично здраве, програми за консултиране в общността и достъпна психологическа подкрепа за деца, изложени на травма.
- Проучването предоставя основана на доказателства обосновка за разпределянето на ресурси за инфраструктура за психично здраве в разкъсвани от война общества, като по този начин влияе както върху националните, така и върху международните политики за помощ.

Информирание за образователни реформи, основани на травма

- Проучването представя убедителни аргументи за интегриране на практики, основани на травма, в образователните системи в конфликтни зони.
- Това подчертава необходимостта от програми за обучение на учители, които да предоставят на преподавателите умения за идентифициране и подкрепа на ученици, изпитващи психологически дистрес.
- Резултатите от проучването препоръчват промени в учебната програма, които да включват механизми за психосоциална подкрепа, емоционално учене и структурирани стратегии за справяне за деца в засегната от войната среда.

Подобряване на интервенциите в общественото здравеопазване

- Чрез идентифициране на връзката между неблагоприятните детски преживявания (НПД) и рисковите поведения като тютюнопушене и младежко насилие, изследването информира политиките за общественото здраве, насочени към намаляване на дългосрочните здравни рискове сред младежите, засегнати от войната.
- Проучването призовава за инициативи, ръководени от общността, за осигуряване на здравно образование, програми за превенция на злоупотребата с вещества и усилия за социална реинтеграция на деца, засегнати от войната.
- Констатациите допринасят за разработването на рамки за закрила на детето, които интегрират оценките на психичното здраве в програмите за хуманитарна помощ.

3. Принос към глобалните и хуманитарни усилия

Оформяне на международни хуманитарни политики и политики за закрила на детето

- Прозренията от проучването могат да бъдат от полза за глобални организации като УНИЦЕФ, СЗО и УВКБ на ООН в усилията им да подкрепят децата в конфликтни зони.
- Чрез документиране на дългосрочните последици от войната върху психичното здраве на децата, изследването засилва застъпничеството за правна и хуманитарна защита на децата съгласно международното право.
- Констатациите допринасят за застъпничество, основано на доказателства, за политики, чувствителни към травмата, в програмите за преселване на бежанци, стратегиите за следвоенно възстановяване и международните проекти за развитие.

Ръководство за межкултурни и сравнителни изследвания на конфликти

- Това изследване създава прецедент за сравнителни изследвания в различни засегнати от конфликти региони, като Сирия, Афганистан, Судан и Украйна.
- Той установява рамка за межкултурен анализ, позволявайки на учените и политиците да сравняват моделите на травма, механизмите за справяне и ефективността на интервенцията в различните военни зони.

Укрепване на механизмите за подкрепа, базирани в общността

- Чрез идентифициране на защитни фактори като семейна сплотеност, подкрепа от връстници и ангажираност в училище, изследването подчертава значението на интервенциите, ръководени от общността.
- Констатациите могат да бъдат приложени за разработване на инициативи на местно ниво, включително програми за младежко менторство, групи за подкрепа на родители и усилия за изграждане на устойчивост на общността в разкъсвани от война райони.

4. Основа за бъдещи изследвания

Създаване на възможности за надлъжни и интердисциплинарни изследвания

- Изследването предоставя основа за лонгитудинални изследвания, насърчавайки бъдещите учени да изследват дългосрочните психологически и социално-икономически траектории на децата, изложени на въоръжени конфликти.
- Това отваря пътища за мултидисциплинарно сътрудничество в области като психология, образование, обществено здраве и политически науки, насърчавайки по-задълбочени изследвания на пресечната точка между войната, травмата и детското развитие.
- Изследването подчертава ключови области за по-нататъшно проучване, включително въздействието на постконфликтните интервенции, специфичните за пола реакции при травми и междупоколенческите ефекти от излагането на конфликт.

VIII. ПУБЛИКАЦИИ, СВЪРЗАНИ С ДИСЕРТАЦИЯТА

1. Набил Шибли. IMPACT OF EXPOSURE TO ARMED CONFLICT ON POST-TRAUMATIC STRESS DISORDER (PTSD) AND DEPRESSION OF THE PALESTINIAN SCHOOL CHILDREN. E-journal на ВСУ „Черноризец Храбър“. Брой 13, 2020 г. ISSN 1313-7514, 21 стр.
2. Набил Шибли. IMPACT OF EXPOSURE TO ARMED CONFLICT ON THE PHYSICAL HEALTH OF PALESTINIAN SCHOOL CHILDREN. E-journal на ВСУ „Черноризец Храбър“. Брой 13, 2020 г. ISSN 1313-7514, 22 стр.
3. Набил Шибли. ADVERSE CHILDHOOD EXPERIENCES AND COGNITIVE DEVELOPMENT. E-journal на ВСУ „Черноризец Храбър“. Брой 13, 2020 г. ISSN 1313-7514, 13 стр.